

od ovih pristupa, tijekom posljednja dva desetljeća javljaju se konceptualizacije koje o fenomenu internacionalnog obrazovanja govore u terminima višestrukih, fluidnih i hibridnih identiteta. Ovi koncepti fundirani su na ideji „samo-određenja“ (eng. *self-determination*) odnosno, naglašavaju refleksivnu i aktivnu ulogu samih studenata u procesu formiranja vlastitog identiteta. Posljednje poglavlje *Upravljanje paradoksom u svijetu znanja* rezultat je suradnje Petera Murphya i Davida Pauleena. U njemu se o suvremenoj ekonomiji govori kao o *konceptualnoj ekonomiji* budući da konceptualizacija tehnologija, sustava i dizajna predstavlja temelj ekonomske djelatnosti (str. 257-258). Intelektualni kapital čini osnovnu jezgru ovog tipa ekonomije. *Neformalne društvene mreže* predstavljaju odgovarajuće socijalno i organizacijsko okruženje unutar kojeg se uopće može odvijati kreacija i razvoj koncepata. Neformalne društvene mreže po svom su karakteru bitno različite od logike hijerarhijsko ustrojjenih organizacija baziranim na striktnim pravilima i procedurama. U ovoj bipolarnosti nalazi se paradoks organizacija koje produciraju intelektualni kapital. Identičan se paradoks na individualnoj razini kreativnog pojedinca izražava kao „asocijalna socijabilnost“ (eng. *unsocial sociability*) (str. 271). Ovime se pojmom, naime, ukazuje kako konceptualni rad istodobno zahtijeva samoću ali da nužno sadrži i komponentu društvenosti. Pozivajući se na teorije Nonake i Takeuchija te Petera Druckera autori, također, tematiziraju diferentne dimenzije problematike upravljanja znanjem na organizacijskoj razini.

Krešimir Žažar

Ivan Markešić (ur.)
HRVATI U BiH: USTAVNI
POLOŽAJ, KULTURNI RAZVOJ I
NACIONALNI IDENTITET
Centar za demokraciju i pravo „Miko
Tripalo“ iz Zagreba i Pravni fakultet u
Zagrebu, Zagreb, 2010., 209 str.

Političko rješenje u Bosni i Hercegovini postignuto Daytonskim sporazumom iz 1995. bilo je za međunarodnu zajednicu potrebni minimum za uspostavu funkcionalne vlasti u Bosni i Hercegovini. Tim sporazumom prestala je postojati Republika Bosna i Hercegovina, a svoje postojanje započela Bosna i Hercegovina, i to podijeljena na dva nacionalna entiteta (dvonacionalnu bošnjačko-hrvatsku Federaciju Bosne i Hercegovine s 51% i jednonacionalnu Republiku Srpsku s 49% teritorija) te na Distrikt Brčko koji se nalazi pod središnjom državnom vlašću. Mislilo se: rat je završen, sačuvane su vanjske granice države, novostvorena Federacija BiH nije ušla u konfederaciju s Republikom Hrvatskom kako je bilo predviđeno Washingtonskim sporazumima, niti je Republika Srpska pripojena ondašnjoj srpskoj Jugoslaviji, a također Muslimani (Bošnjaci) nisu uspjeli stvoriti svoju muslimansku (islamsku) državicu na europskom tlu – tzv. zemljicu Bosnu. Osim toga, smatralo se, Bošnjaci bi trebali biti najzadovoljniji, jer su priznati kao narod, uspjeli su dobiti svoje nacionalne i vjerske institucije, svoju vojsku i policiju, svoj jezik, imaju teritorij na kojem mogu živjeti i priznato im je pravo najveće žrtve u ratu. Međutim, u dosadašnjoj petnaestogodišnjoj praksi pokazalo se da Daytonski sporazum nije donio ono očekivano konačno političko rješenje kojim bi bili zadovoljni

nacionalni, i ne zaboravimo reći, vjerski predstavnici triju konstitutivnih naroda, niti je taj sporazum omogućio normalno funkcioniranje države. Naime, Bošnjaci i Hrvati nisu bili zadovoljni svojim trenutnim statusom u okviru Federacije BiH, zbog čega Hrvati počinju zahtijevati i svoj nacionalni tzv. Treći entitet. Prvotno pokušavaju formirati Hrvatsku samoupravu, ali im ne polazi za rukom mijenjati Daytonski sporazum. Govoriti o promjeni tog sporazuma bilo je u tom razdoblju tabu tema. Bošnjaci i Hrvati bili su nezadovoljni svojim statusom u Republici Srpskoj. Stoga započinju inicijative za promjenu Daytonskog ustava. Međutim, zbog velikoga teritorijalnog i političkog dobitka u Daytonu srpske političke elite u BiH nisu, međutim, željele, niti danas žele, promjenu postojećega ustavnog rješenja, jer Daytonski sporazum jamči opstanak Republike Srpske (prije čak i referendumom o izdvajanju RS-a iz BiH).

Takvo stanje političke neizvjesnosti i „tihoga“ (međunacionalističkoga) rata nastavilo se sve do danas bez izgleda da se zaustavi u skoro vrijeme. Može se zapravo reći da rat još uvijek nije završen, jer nema političkoga rješenja. On se nastavlja preko medija i u skupštinskim dvoranama, ali i na ulici, na stadionima, na fakultetima. U tome ratu najviše stradavaju oni najmalobrojniji - u ovome slučaju bosanskohercegovački Hrvati. Njihov neravnopravan položaj rezultat je nefunkcioniranja državnih institucija, odnosno neuređenosti međusobnih odnosa, o čemu je nedavno i Hrvatsko narodno vijeće Bosne i Hercegovine izdalo i posebnu deklaraciju i također ovih dana predložilo model mogućega funkcionalno-prihvatljivog unutarnjeg teritorijalnog, kantonalnog, odnosno regionalnog uređe-

nja Bosne i Hercegovine – tzv. regionalizacija BiH. To su učinile i svakodnevno čine i druge političke stranke s hrvatskim predznakom. Također, u sklopu svih neizvjesnosti su i jesenski parlamentarni izbori, iako popis pučanstva nije izvršen, niti se zna se koliko i gdje koga ima, kojega nacionalnog i religijskog opredjeljenja.

Polazeći upravo od takvoga neriješenog stanja u susjednoj državi, Centar za demokraciju i pravo „Miko Tripalo“ iz Zagreba i Pravni fakultet u Zagrebu organizirali su 4. studenoga 2009. u Zagrebu znanstveni skup pod naslovom Hrvati u BiH: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet, na kojem su o položaju Hrvata u današnjoj BiH pored tadašnjeg predsjednika RH, gosp. S. Mesića, koji je bio i pokrovitelj toga skupa, govorili sasvim otvoreno upravo znanstvenici iz Bosne i Hercegovine, oni koji ponajbolje poznaju tu zemlju i odnose u njoj (Milenko i Marko-Antonio Brkić, Ivan Cvitković, Šaćir Filandra, Ivo Komšić, Slavo Kukić, fra Luka Markešić, Mirko Pejanović i don Tomo Vukšić). Iz popisa izlagača vidljivo je da su o položaju Hrvata u BiH govorili i Bošnjaci (Š. Filandra) i Srbi (M. Pejanović). Iako nisu mogli sudjelovati na skupu, svoje su radove za Zbornik pripremili Željko Ivanković i Alen Kristić. Nažalost, zbog bolesti skupu nije prisustvovao niti je uspio napisati rad prof. dr. Stiepo Andrijić, iako je bio poslao sažetak svoga izlaganja. Zbornik radova pod naslovom *Hrvati u BiH: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet*¹ nastao je kao

1 Promocija Zbornika u Zagrebu održana je 16. travnja 2010. u Vijećnici Pravnoga fakulteta i na njoj su nastupili gosp. Stjepan Mesić, bivši predsjednik RH, prof. dr. Slaven Ravlić (Pravni fakultet

rezultat gore spomenutog znanstvenog skupa. U ovome Zborniku, koji obaseže 209 stranica, i koji osim Bibliografija sudionika (VII-XI) i Kazala imena i pojmova (203-209) koje je uradio Goran Sunajko, zaposlenik u Leksikografskom zavodu „M. Krleža“ te moga Predgovora ovome Zborniku čiji sam i urednik (XII-XXIV) i koji najvećim dijelom i donosim u ovome prikazu, objavljeni su radovi svih pozvanih sudionika.

Tako u svome uvodnom izlaganju pod naslovom *Bezantitetska Bosna i Hercegovina - rješenje za postizanje i održavanje konstitutivnosti i ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini* (1-6), Stjepan Mesić, ondašnji predsjednik Republike Hrvatske, polazi od postavke da je rasprava o Hrvatima kao najmalobrojnijem narodu u Bosni i Hercegovini potrebna ne samo zbog aktualnosti trenutnog političkog stanja u Bosni i Hercegovini, nego ponajprije zbog pogrešnih političkih procjena koje su imale hrvatske političke elite kako one u BiH tako i one u Republici Hrvatskoj.

Mesić smatra da se stvaranjem hrvatskoga, tzv. *trećeg entiteta*, neće riješiti permanentna politička kriza u Bosni i Hercegovini koja traje još od vremena potpisivanja Daytonskoga ugovora, 14. prosinca 1995., nego će tzv. hrvatsko pitanje biti moguće riješiti „u insistiranju na tome da novi

Ustav o kojem raspravlja i međunarodna zajednica

- poštuje konstitutivnost svih triju naroda na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine,
- da jamči kulturnu autonomiju u ožračju interkulturalnosti, te
- da izgradi temelje političkim, poreznim, sigurnosnim, upravnim i drugih mehanizmima koji će jednako funkcionirati na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine.

Takva ustavna rješenja omogućila bi funkcioniranje Bosne i Hercegovine kao države i ona bi vodila ukidanju postojećih entiteta te novoj regionalizaciji zemlje. Ona bi smanjila i postojeće napetosti i međusobna nepovjerenja među trima narodima i omogućila da Bosna i Hercegovina započne temeljite i korjenite promjene radi pristupa Europskoj Uniji.

U tom smislu i pomoć Republike Hrvatske Hrvatima u BiH, predviđena čl. 10. Ustava RH, o kojoj se uvijek iznova govori i negativno konotira, treba biti kako „u funkciji izgradnje stabilnih međudržavnih odnosa“ tako i u funkciji očuvanja konstitutivnosti Hrvata u BiH, njihova političkog identiteta i subjektiviteta, ali i u funkciji stabilnosti BiH kao države. Mesić navodi kako se u navedenim pregovorima bosanskohercegovački Hrvati trebaju le-

Zagreb), prof. dr. Vlado Puljiz (Fakultet socijalnog rada, Zagreb), prof. dr. Josip Kregar (Pravni fakultet) kao voditelj promocije i prof. dr. Ivan Markešić (Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“ Zagreb) kao urednik Zbornika. Na promociji u Sarajevu, održanoj 4. svibnja 2010. u dvorani Filozofskoga fakulteta Sarajevo, nakon uvodnih riječi dvojice dekana: prof. dr. Ive Komšića kao dekana Filozofskoga fakulteta u Sarajevu i prof. dr. Mirka Pejanovića kao dekana Fakulteta političkih nauka Sarajevo, govo-

rili su prof. dr. Dubravko Lovrenović (Filozofski fakultet Sarajevo), prof. dr. Vesna Pusić (zastupnica u Hrvatskome saboru RH, Zagreb), prof. dr. Enes Karić (Fakultet islamskih nauka Sarajevo), akademik Ljubomir Berberović (Akademija nauka i umjetnosti BiH), prof. dr. Josip Kregar (Pravni fakultet Zagreb) kao voditelj promocije i prof. dr. Ivan Markešić kao urednik Zbornika. Ovoj su promociji nazočili i dvojica članova Predsjedništva BiH: dr. Haris Silajdžić i Željko Komšić.

gitimirati kao „faktor političke stabilnosti države“ i ustrajavati na donošenju ustavnih rješenja kojima „nijedan narod ne može za sebe prisvajati ulogu državotvornog naroda“, jer bi takav politički debalans značio put u raspad Bosne i Hercegovine“.

U članku *Ustavno-pravni položaj Hrvata nakon Dayton - kontinuitet depolitizacije* (7-22) prof. dr. Ivo Komšić, dekan Filozofskog fakulteta u Sarajevu, polazi od tvrdnje kako se Hrvati u Bosni i Hercegovini nalaze u procesu depolitizacije. On je mišljenja da je taj proces započeo početkom devedesetih godina XX st., da je institucionaliziran u Daytonskom Ustavu BiH i da se danas nastavlja politikom dekonstitucije naroda. Pod pojmom „depolitizacija“ prof. Komšić podrazumijeva oduzimanje odnosno odricanje vlastitoga političkog subjektiviteta. Dakle, kad je riječ o oduzimanju političkog subjektiviteta, o „depolitizaciji“, tada to znači da je nad narodom izvršena politička prisila ili pritisak neke druge vrste, odnosno da je narod sam, u određenim okolnostima, politički subjektivitet prenio na nekoga drugoga ili da nije bio i stanju konstituirati svoju političku volju. Prof. Komšić dalje smatra kako je politički subjektivitet naroda gotovo uvijek vezan za njegovu konstitutivnost u državi. Stoga bi gubitak, odnosno odricanje toga subjektiviteta značilo istodobno i gubitak konstitutivnosti, odnosno gubitak državničkog identiteta. S druge strane, smatra prof. Komšić, ne postoje neka povijesna iskustva da jedan narod može živjeti u jednoj, a svoj politički identitet i subjektivitet potvrđivati i ostvarivati u nekoj drugoj društveno-političkoj zajednici. Ukoliko bi i teorijski i postojala, takvu bi proturječnost bilo teško prevladati i ona bi vodila narod u šizofreno stanje,

a njegovu političku praksu usmjeravala k izolacionizmu ili iseljavanju.

Međutim, kad je riječ o Hrvatima u Bosni i Hercegovini, može se kazati, smatra prof. Komšić, da se kod njih istodobno odvija proces depolitizacije i proces odrođivanja od Bosne i Hercegovine. Ti procesi otpočinj u početkom devedesetih godina kada Hrvati BiH formiraju svoju prvu nacionalnu stranku, HDZBiH. Njezino formiranje trebalo je označiti početak političkog subjektiviteta hrvatskoga naroda u novim uvjetima kao i njegovu unutarnju demokratizaciju. U tekstu se, međutim, navodi da taj proces nije vođen u tom pravcu, nego u pravcu nacionalizacije teritorija te „političkog i teritorijalnog separatizma i izolacionizma“ i provođen je različitim nasilnim sredstvima: „političkim pritiscima, kadrovanjem na svim razinama, vojnim prisustvom, ekonomskom zavisnošću i sl.“. U tom i takvom kontekstu Bosna i Hercegovina kao društveno-politička zajednica prestaje biti „tlo i okvir političkog identiteta hrvatskog naroda“, zaključuje prof. Komšić te dodaje da je i Daytonski sporazum bio istodobno kako rezultat mnogih suprotstavljenih parcijalnih interesa, tako istodobno i njihova legitimacija i legalizacija, a što se očitovalo u njegovu Ustavu kao pravnoj formi. Stoga je i današnji položaj Hrvata u BiH određen upravo tim ustavom.

U svom tekstu pod naslovom *Bošnjaci i Hrvati: od jedinstva do razlika* (23-34) prof. dr. Šaćir Filandra s Fakulteta političkih nauka u Sarajevu ističe kako odnosi Bošnjaka i Hrvata u posljednjih stoipe deset godina nikada nisu određivani iz pozicija slobode i samostalnosti tih dvaju naroda nego su bili uvijek determinirani izvana i često prikazivani u obliku „mita o bliskosti i o međusobnom savezništva“,

koji je, iako mit, imao i svoju trenutnu političku relevanciju.

Prof. Filandra je mišljenja kako u aktualnim bosanskohercegovačkim prilikama hrvatsko nacionalno pitanje postaje jedno od najbitnijih demokratskih pitanja koje je rješivo samo kao zajedničko, opće pitanje, kao pitanje svih ljudi i građana BiH, a ne kao parcijalno, isključivo kao hrvatsko nacionalno pitanje.

Pomoć Republike Hrvatske u rješavanju tog pitanja je dobrodošla, ali ne kao pomoć samo jednom od triju naroda, nego kao pomoć Bosni i Hercegovini kao cjelini. Jer, pozicioniranje hrvatskoga pitanja na isključivo nacionalno pitanje neminovno dovodi do reduciranja na njegov teritorijalni i nacionalni aspekt, a time istodobno dovodi do sukoba s isto tako teritorijaliziranim interesima Bošnjaka i Srba.

Prof. dr. Mirko Pejanović, dekan Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, bavi se *demografsko-migracijskim problemima u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini* (35-44). On kao podlogu svoje analize uzima demografsku situaciju u BiH prije raspada Jugoslavije (1990), zatim navodi demografsko-migracijske promjene tijekom rata u BiH (1992-1995). Naime, u tom se razdoblju događaju dva vala nasilnog progona i iseljavanja hrvatskog i bošnjačkog stanovništva: prvi val išao je s prostora koje je Vojska Republike srpskoga naroda potpomognuta postrojbama JNA „čistila“ od nesrpskog življa. Smjer iseljavanja bio je u pravcu Hrvatske, dijelom Slovenije i zapadnoeuropskih zemalja. Drugi val dogodio se nakon početka bošnjačko-hrvatskog sukoba. Hrvati su prognani i iseljeni iz pretežito bošnjačkih sredina, a Bošnjaci iz pretežito hrvatskih sredina. Unutar tog

vala iz većih se gradova iselio i veći broj građana srpske nacionalnosti.

Pejanović analizira i politiku vladajućih stranaka prema povratku izbjeglica i raseljenih osoba u poslijeratnom razdoblju. Srpska demokratska stranke (SDS) nije zagovarala povratak Srba na područja Federacije BiH, dok je Stranka demokratske akcije – SDA zagovarala povratak Bošnjaka na područja Republike Srpske. Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZBiH) zagovarala je gradnju novih naselja za Hrvate iseljene s područja Republike Srpske i s većinskih bošnjačkih područja u Federaciji BiH i nije insistirala na povratku Hrvata na područja RS-a, a posebno ne na područja Bosanske Posavine.

Zbog trajnog iseljavanja tijekom i nakon rata Bosna i Hercegovina je kao prvo izgubila preko 800.000 stanovnika, što se može smatrati demografskim gubitkom i drugo, u njoj je u tom ratnom razdoblju izvršena „radikalna promjena etničke strukture općina i gradova“, a što svjedoče prikazani primjeri gradova Mostar, Bihać i Kakanj.

Analizirajući demografsko-migracijske probleme Hrvata iz Bosne i Hercegovine, Pejanović navodi nekoliko uzroka njihova iseljavanja: 1) nemogućnost zapošljavanja, 2) teškoće u postizanju kulturne ravnopravnosti, 3) osjećaj neravnopravnosti hrvatskog naroda zbog dvoentitetske podjele države Bosne i Hercegovine i 4) neizvjesna politička budućnost Bosne i Hercegovine. Međutim, taj vidljivi proces iseljavanja hrvatskog naroda ne sprječava ni aktualna vlast u Bosni i Hercegovini niti postojeće hrvatske političke stranke u BiH kao ni međunarodna zajednica. Međutim, zbog kontinuiranog smanjenja broja građana hrvatske nacionalnosti u ukupnom broju

stanovnika BiH javlja se, navodi Pejanović, opasnost stvaranja jednoga „novog geopolitičkog stanja“ u kome bi moglo nastati „multietničko biće Bosne i Hercegovine i njena specifična državnost“.

Prof. dr. don Tomo Vukšić, profesor na Katoličkome bogoslovnom fakultetu u Sarajevu, u članku *Demografski pogled na stanje katolika (Hrvata) u Bosni i Hercegovini (1996.-2008.)* (45-62) analizira suvremenu demografsku sliku Bosne i Hercegovine s posebnim osvrtom na katolike (Hrvate). Vukšić navodi, između ostaloga, i tri glavna razloga demografskog stagniranja Hrvata: 1) neuspjeh povratak prognanika i raseljenih; 2) vrlo negativan prirodni priraštaj Hrvata koji su ostali u BiH; te 3) novo iseljavanje Hrvata.

Don Tomo nudi i preliminarna rješenja takvih negativnih demografskih trendova. Kao prvo, treba i dalje ustrajavati na povratku prognanih i raseljenih, učiniti sve kako bi se zaustavio već narasli val iseljavanja i podigao natalitet.

No, cjelovita rješenja gore navedenih problema don Tomo vidi ponajprije u gospodarskom razvitku Bosne i Hercegovine, posebno u gospodarskom razvitku krajeva naseljenih Hrvatima katolicima, zatim u političkoj sigurnosti u BiH, jačanju kredibiliteta Katoličke crkve, jačanju veza s Republikom Hrvatskom, ali i izgradnjom i jačanjem institucija nacionalne kulture. Mediji su u prošlih dvadeset godina odigrali veoma važnu ulogu kako u konstruiranju države Bosne i Hercegovine tako i u njezinu destruiranju. Analizu te uloge vrši prof. dr. Slavo Kukić, profesor na Ekonomskom fakultetu u Mostaru, u članku *Mediji u BiH - stanje i mogući pravci razvoja* (63-82). Troetnička podijeljenost države i društva, nastala početkom devedesetih i nastavljena tijekom i neposredno nakon rata, odrazila se i na medije. U ratu su stvorena „tri potpuno odvojena medijska sustava“ koja su nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma (1995) od ratnohuškačkih prešla u miroljubivije vode, iako ratnohuškačka logika nije potpuno iščezla. No pozitivni trendovi u medijima mogu se primijetiti tek od 2000. godine, posebno kad je riječ o novinarskim slobodama, iako vodeće političke elite nastoje i dalje zadržati kontrolu nad medijima.

U sklopu te analize Kukić ne bježi od rasprave o hrvatskom nacionalnom kanalu, o problemima koji su se javljali u svezi s tim i koji se još uvijek javljaju. Prihvati li se zahtjev većine zastupnika hrvatskih stranaka u bosanskohercegovačkom parlamentu za uspostavljanje kanala na hrvatskom jeziku doći će, smatra autor, do preseljenja preostalog dijela hrvatskog naroda iz već sada ratom uspostavljenih „etničkih oaza“ u neka drugo jednonacionalna hrvatska područja. Uspostavljanje vlastitoga nacionalnog kanala postavit će se pitanje ljudskih (stručnih, profesionalnih) potencijala za njegovo funkcioniranje kao i pitanje njegova financiranja.

Kukić rješenje vidi u osmišljavanju javnoga RTV servisa kao pretpostavke europske budućnosti BiH, za što bi bilo potrebno, kao prvo, izgraditi jedinstveni – i jedini – RTV servis na razini države BiH (umjesto dosadašnja tri RTV javna servisa) i, kao drugo, zakonodavac bi uspostavljanjem jedinstvenog RTV servisa morao stvoriti pretpostavke za strukturu „koja će biti u funkciji spajanja a ne razdvajanja, u funkciji njegovanja različitosti kao bogatstva a ne usuda, u funkciji savlađivanja strahova i frustracija i gradnje povjerenja i spremnosti na zajednički život“. Autor ne odbacuje

je ni mogućnost postojanja piramidalnog ustroja medijskog sustava u BiH, gdje bi kao u sadašnje vrijeme na vrhu bio Javni RTV servis BiH, a ispod njega regionalni – entitetski ili neki drugi – servisi, uz napomenu da bi se regionalni mediji trebali baviti isključivo regionalnim temama.

Prof. dr. Milenko Brkić s Filozofskog fakulteta u Sarajevu i mr. sc. Marko-Antonio Brkić u članku *Dvije škole pod jednim krovom - od segregacija do koedukacije* (83-106) upozoravaju na probleme koji u bosanskohercegovačkom društvu nastaju daljnjim postojanjem dviju škola pod jednim krovom. Autori su mišljenja da takve škole ne razvijaju „koncept koedukacije“, nego uglavnom rezultiraju „izolacijom, nesnošljivošću i diskriminacijom“. Najočiti je to u projektu „dvije škole pod jednim krovom“. Uz sav izgrađujući simbolički potencijal koji ovaj projekt nosi, pa kad je u pitanju i sudbina države Bosne i Hercegovine i njezinih konstitutivnih naroda, u javnosti su uglavnom prezentirani sve teškoće i svi problemi, dugoročna nužnost statusa quo, i nemogućnost bilo kakvog napretka. Jedan dio kreatora takvih politika radi to svjesno, s konkretnim ciljem, svjesni svih napetosti koje iz toga proizlaze.

Autori su mišljenja kako je za sve građane u Bosni i Hercegovini od sudbinske važnosti „prepoznati, priznati i prihvatiti različitosti“. Međutim, od ključnog značaja za razvitak hrvatskoga naroda, posebno u BiH, je potreba kod djece i mladeži razvijati sposobnosti i umijeća za suodnose unutar različitih kultura, kako bi u drugima i drugačijima otkrivali sličnosti i razlike.“ U komunikaciji s drugima potrebno je, smatraju oni, prestati tražiti smetnje i prepreke i pritom zlorabiti pitanje identi-

teta, te umjesto toga tražiti „miroljubive i kreativne odnose“.

Temeljem analiza stanja u nekoliko takvih škola autori naznačuju da projekt dviju škola pod jednim krovom još nisu u stanju odgajati mlade ljude za suživot u toleranciji.

Akademik Ivan Cvitković, profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, u svome radu *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini* (107-122) dotaknuo se važnoga pitanja identiteta, prije svega pitanja tko su „bosanski Hrvati“, a tko „Hrvati u BiH“, kao i pitanja jezičnoga i političkog identiteta te demografske slike BiH koja je bitno izmijenjena posljedicom rata. Cvitković primjećuje kako je BiH kroz svoju povijest opterećena odnosom i isprepletenošću vjerske i nacionalne pripadnosti. Zato će se u Bosni i Hercegovini, zbog nacionalnih i konfesionalnih odnosa, u organiziranju političkoga života, uvijek javljati nacionalne i konfesionalne prepreke, što stvara pogodne okolnosti za konstantno njegovanje kulta straha (strah od ugroženosti, strah od obnove rata, strah od besperspektivnosti, strah od osiromašenja, itd.). Shodno tome, smatra Cvitković, bosanskohercegovačko društvo se 90-ih godina XX stoljeća pokidalo po nacionalno-konfesionalnim šavovima i to traje do danas. Po pitanju nacionalnog identiteta Hrvata u BiH, autor zaključuje kako hrvatska nacija jest matična nacija Hrvata u BiH, ali im Hrvatska nije matična, ni rezervna domovina. Matična (i jedina) domovina je Bosna i Hercegovina, stoga se postavlja pitanje zašto se onda Hrvatima u BiH nameće status „dijaspora“.

Književnik Željko Ivanković u tekstu *Hrvatska književnost u BiH prema cjelini hrvatske književnosti i cjelini (moguće) bo-*

sanskohercegovačke književnosti (123-138) polazi sa stajališta kako je u Republici Hrvatskoj u mirne vode ušlo „dramatično konstituiranje nove hrvatske književnosti“, dok je razumijevanje te iste književnosti na margini, a to znači u Bosni i Hercegovini, ostalo i dalje difuzno. Iako je književnost i jezik bosanskohercegovačkih Hrvata integralni dio hrvatske kulture, ipak bi bilo potrebno propitivati može li ta hrvatska kultura, književnost i jezik biti i sastavnim dijelom neke buduće bosanskohercegovačke književnosti.

Ivanković analizira stanje unutar hrvatske književnosti koja je bila svedena na granice NR/SR Hrvatske i u nju se moglo ući i ulazilo „samo mjestom stanovanja (makar i privremenog!), a to je najčešće značilo preko Zagreba“. Za tu književnost nisu postojali Hrvati i njihova književnost izvan ondašnjih republičkih granica, pa tako ni Hrvati i njihova književnost u Bosni i Hercegovini. U tu svrhu Ivanković analizira nekoliko respektabilnih izdanja u kojima se prikazuju najvažnija dostignuća u hrvatskoj književnosti, kao što su: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva*, Frangešova *Povijest hrvatske književnosti* te Viskovićev pregled hrvatske književnosti u *Enciklopediji Jugoslavije* i zaključuje: „Službeni književni Zagreb (č. establishment!), čini se mnogima, hrvatsku književnost ne vidi i ne prepoznaje izvan Zagreba, izvan granica što ih čini remiza i krajnja odredišta tramvaja. A pisci izvan središta to vide kao diskriminaciju prouzročenu ponajprije bahato uzgajanom neinformiranošću, nezainteresiranošću, dakle nečitanjem, pa i kod onih koji kritičkim pogledom dobace (čak!) i do Osijeka ili Splita i Dubrovnika. A piscima iz BiH se s mnogo razloga čini da služ-

beni književni Zagreb (č. establishment!) i dalje jedva pogledom prebaci preko Une, Save ili Dinare... No, sad se barem o tim stvarima može pisati bez ideološke zadržke i sad su one (te stvari) samo unutarhrvatski problem.“

Posebnu pozornost, međutim, autor posvećuju hrvatskoj književnosti u Bosni i Hercegovini, pokušavajući pronaći odgovor na pitanje je li hrvatska književnost u BiH sastavnica sveukupne hrvatske književnosti ili je ona hrvatska sastavnica književnosti Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskohercegovačke književnosti. Tražeći odgovor na ta pitanja Ivanković, zapravo, ukazuje na „problem odnosâ unutar cjeline hrvatske književnosti“ kao i na „problem razumijevanja cjeline hrvatske književnosti u BiH kao njezina ‘corpus separatum’“.

Prof. dr. fra Luka Markešić, profesor na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu, analizirajući ulogu *Katoličke crkve u integrativnim procesima u BiH* (139-166) polazi od postavke kako religije imaju kako integrativnu tako također i dezintegrativnu ulogu u društvu. Kad je riječ o Bosni i Hercegovini, Katolička crkva je imala veoma snažnu integrativnu ulogu, posebno u izgradnji državnosti Bosne i Hercegovine „*sa specifičnim modelom pluralizma nacija, kultura i religija*“. Katolička crkva je to činila, navodi fra Luka, sa stajališta svjetovnosti, ali ne apsolutizirajući pri tom državu.

Koliko je Katolička crkva bila zauzeta uspostavom Bosne i Hercegovine kao države i kao multikulturnog društva vidljivo je iz javnih istupa najviših crkvenih predstavnika, od Pape Ivana Pavla II. koji je snažno podupirao neovisnost i samostalnost Bosne i Hercegovine pa do mjesnih biskupa (kardinala Vinka Puljića) i redovničkih

provincijala (fra Petra Anđelovića), za što fra Luka navodi i odgovarajuće primjere. Međutim, fra Luka ne bježi kazati kako u najnovijoj bosanskohercegovačkoj povijesti određeni predstavnici Katoličke crkve nisu bili dorasli svome poslanju u uspostavi društva povjerenja i tolerancije, nego su bili u službi dezintegrativne nacionalno-stranačke politike.

Znanstvenik i publicist Alen Kristić u članku *Vjerske institucije u BiH: „govor razrokosti“?* (167-202) propituje u kojoj je mjeri javni govor vjerskih institucija u Bosni i Hercegovini odgovoran i u kojoj je mjeri taj govor „autentičan teološki govor“. Stoga on u prvom dijelu analizira načelne oznake autentičnog teološkog govora, dok u drugom dijelu govori o simptomatičnim obilježjima javnog govora vjerskih institucija u BiH, koje on imenuje na sljedeći način: *nesposobnosti prihvatanja kritike, odsuće samokritike, posredovanje krivog načina pripadanja, bešćutna usredotočenost na sebe, relativizam bez stvaralaštva, nepovjesnost i neprijateljstvo spram sekularizacije te robovanje tvrdoglavom poricanju krivnje*“.

U trećem dijelu Kristić daje dijagnozu takvog stanja s obzirom na navedeni javni govor religijskih institucija govor, a u četvrtom naznačuje i terapiju kako postojeći javni govor vjerskih institucija u Bosni i Hercegovini učiniti istinskim teološkim govorom.

Iz gore navedenih kratkih prikaza članaka svih autora zastupljenih u ovom zborniku može se reći da se u svima njima proteže jedna temeljna nit vodilja koja glasi: u BiH ne žive i svoj identitet odvojeno ne stvaraju ni Bošnjaci ni Srbi, pa time ni Hrvati; Bosna i Hercegovina je moguća i kao država i kao društvo, u kojem Hrvati zajedno s drugima mogu graditi svoj nacionalni,

religijski i kulturni identitet, naravno uvijek u dotaciju i sučeljavanju s druga dva identiteta: srpsko-pravoslavno-bizantskim i bošnjačko-muslimansko-islamskim, ali i židovsko-sefardskim, odnosno agnostičko-ateističkim, o čemu se malo razgovara. Nadam se da će čitatelji biti zadovoljni sadržajem kao i rješenjima koja se nude u radovima u ovome zborniku.

Ivan Markešić